

Håndværkere på valsen

(Af Kai Aurbo, fundet på Nettet "www.Bagklogskab.dk")

Et svendebrev fra ca. 1785

Nu er det ret sjældent, at en håndværker- svend vandrer ud til fremmede lande for at se sig om og lære noget nyt.

I laugstiden, dvs. før 1857, var det almindeligt, at enhver svend foretog en større eller mindre rejse, og på den anden side af år 1700 var det endog en pligt, som enhver håndværkersvend måtte følge, og uden hvilken han ikke kunne blive mester.

Endnu lever der svende, der har været "på valsen", gået på deres fod fra by til by, arbejdet en uge eller en måned på de steder, hvor de fandt, at der var rart at være og noget nyt at

lære, og derved tjent så meget, at rejsen kunne fortsættes.

De færreste, selv blandt dem, der i sin tid havde været "på valsen", vidste, hvad disse to ord egentlig betød. Oprindeligt hed det "på vällen", og Vällen var den vandring omkring til mestrene for at søge arbejde, som de rejsende svende måtte foretage, når de på svendenes herberg havde eftersat valtavlen.

Men hele denne vandring var blandt håndværkerne i tidligere dage eet stort frimureri med de forunderligste udtryk og de særeste ceremonier, som alle måtte være godt inde i. Der skal derfor her gives et billede af, hvorledes håndværkerlivet var, den gang svendene vandrede.

I middelalderen kendte man ikke til begrebet: en svend. Håndværkerens medhjælper var hans dreng, og så han sig ikke i stand til at nedsætte sig mester, ja så blev han ved med at være dreng hele sit liv.

Ført i 1400-tallet, da håndværkerne herhjemme begyndte at få fast fod i samfundet, da de skabte deres organisationer: Laugene, og da næringslivet undergik en forandring, først da skød svenden sig ind mellem mester og dreng, så at svend kom til at betegne den udlærte, den, der havde gjort sit svendestykke.

Knap 200 år senere kom der en ny ændring i håndværkerens forhold. Denne gang var det svendene, der rejste hovedet og fik dannet deres egne laug. Det skete under indflydelse af den fra Tyskland kommende "zunft".

Ved zunften må i korthed forstås dels det indbyrdes sammenhold for håndværkets æres skyld, dels et stort ydre apparat med en mængde ceremonier, som blandt andet fik sit udtryk ved svendeindvielserne.

Svendeindvielser - At være ubehøvlet

Behøvling.

Svendeindvielser var sikkert af middelalderlig oprindelse og havde alle en symbolsk betydning. Når drengen havde gjort sit svende-stykke og derved vist sig værdig til at blive svend, måtte også hans ydre væsen skifte udseende. Hos snedkerne kaldtes indvielsen "Behøvling" og bestod i, at udlærlingen blev lagt på en høvlebænk, hvorefter man med en stor høvl antydede, at kanterne toges af ham, så at han blev en værdig og godt udseende svend, der havde aflagt alle læredrengens dårlige manerer.

Den snedkersvend, der ikke havde modtaget denne indvielse, så man naturligvis ned på, og man kaldte ham ganske naturligt for "ubehøvlet", et ord, der gik over i vor daglige tale og bruges den dag i dag om den, der ikke viser god optræden.

Hos feldberederne (dvs. skindberederne, garverne) hed cermonien "Kroning", hos bagerne "Bagerdans" og så fremdeles. Hos bogtrykkerne kaldtes den "Depositsen". Dette er et latinsk navn, der betyder at aflægge, og det, som skulle aflægges, var også her de dårlige manerer fra drengetiden. Disse fremstilles på den måde, at udlærlingen var klædt i skind og med horn på hovedet, altså et dyr, men dette blev revet af ham, så at han fra et umælende dyr blev en ærlig svend.

Hvert fag havde sin svendeindvielse, og oprindelig indeholdt den mange gode råd for den unge. Men efterhånden udartede det til en række råheder, så at regeringen til slut måtte forbyde dem.

Havde den unge mand så gennemgået svendeindvielsen og var blevet en "zünftig svend", der var blevet drukket til af den store tinvelkomst under mottoerne: 1) med gunst, 2) for kunst, 3) ej omsonst, ja så lå hele den vide verden åben for ham, og han skulle nu vandre ud i den.

De fleste kom dog aldrig uden for landets grænser eller i det højeste en tur ned til de tyske byer, men andre, der havde den rigtige udlængsel i sig, fik set både Schweiz's bjerge og Italiens søer og skønne byer.

Herberg og vartegn

En snedkersvend fra ca. 1780.

Når en sådan svend kom til en fremmed by, måtte han først aflevere sin kårde i vagten, for der var tider, da endog hver håndværkersvend bar sin lille lette "Degen" ved siden. Derefter gik han ind til byen og søgte efter svendeherberget.

Dette var kendeligt på, at der uden for det hang et herbergskilt, som ingen håndværkersvend kunne gå fejl af.

Var det en stor by med mange laug, havde hvert fags svende sit herberg, og på skiltet kunne man af den påmalede støvle, handske eller saks se om det var skomagerne, handskemagerne eller skrædderne, der havde hjemme her.

Var det et fælles herberg for flere laugs svende, var der inde i den store krostue ophængt tilsvarende stueskilt ved de forskellige borde, hvor de enkelte fag holdt til.

Stueskilt fra Odense Bødkerlaug.

Herinde blev den rejsende svend modtaget af krofa'er. At være krofa'er var ofte en bestilling, der gik på tur mellem mestrene i faget, og en stilling, som var meget eftertragtet. For selv om den ofte gav en del besværligheder, tjentes der som regel gode penge på den.

Når svenden havde fortalt, hvem han var og hvorfra han kom, blev der sendt bud efter Oldgesellen.

Denne var en af de ældre svende i laugets, der dels havde pligt til at tilsige svendene til laugsmøde, dels skulle styre laugets anliggender sammen med krofa'er og med to andre svende, skafferne.

Det første oldgesellen gjorde, var at forvise sig om, at han havde en virkelig zünftig svend for sig, idet denne måtte besvare en række spørgsmål på en ganske bestemt måde, der viste, at han var fuldt ud fortrolig med hele laugets og zünftens væsen.

Når han fortalte, at han tidligere havde været i en af de byer, måtte han samtidig gøre rede for, at han havde set disse byers "Vartegn".

Et vartegn var et særligt kendemærke for vedkommende by. I Kalundborg var det således en sten i byens udkant, i Skelskør et indhugget mærke i kirketårnet osv. Det første var meget åbenlyst og havde endog indhugget: Dette er Kalundborg vartegn, det sidste var meget skjult, og således skiftede det fra by til by.

Svendebrev og fnat

En bødkersvend med sit svendestykke.

Oldgesellen visiterede den nyankomne og så bl.a. efter, at han ikke havde fnat, en meget frygtet sygdom blandt håndværkerne, der jo ofte brugte samme redskaber.

Endelig havde oldgesellen også den udvej for at være helt sikker på, at det var en værdig kammerat, der var kommet at lade ham forevise sit svendebrev, der ofte var et stort og smukt dokument, som det dog netop af den samme grund ikke var almindeligt at medføre sig (se i starten af artiklen).

Var alt i orden, gik oldgesellen i gang med at "anskue" svenden. Han efterså da først valtavlens, der hang på herbergets væg.

På denne stod mestrene optegnet i den orden, hvori de sidst havde fået ny svend, en ordning, der især anvendtes i de tider, hvor der var mangel på svende og derfor rift om dem. Til andre tider stod mestrene opført i den orden, i hvilken de havde ytret ønske om at få svende.

Anskueningen fandt dog naturligvis ikke sted, hvis svenden havde "Fragbrev", dvs. brev fra en mester der i byen, som bad svenden komme og arbejde hos sig.

Var han derimod uden fragbrev, begyndte oldgesellen - eller i nogle laug den yngste svend "Ortjungen" - en rundgang til værkstederne med den nyankomne.

Her blev de modtaget af den ældst tilstedeværende svend, og for ham skulle den fremmede aflevere sin "gruss", en hilsen, der skulle fremsiges aldeles nøjagtigt. Der var ganske bestemte regler for, om han skulle stå med huen i højre eller venstre hånd, eller skifte den om på et ganske bestemt sted i grussen osv.

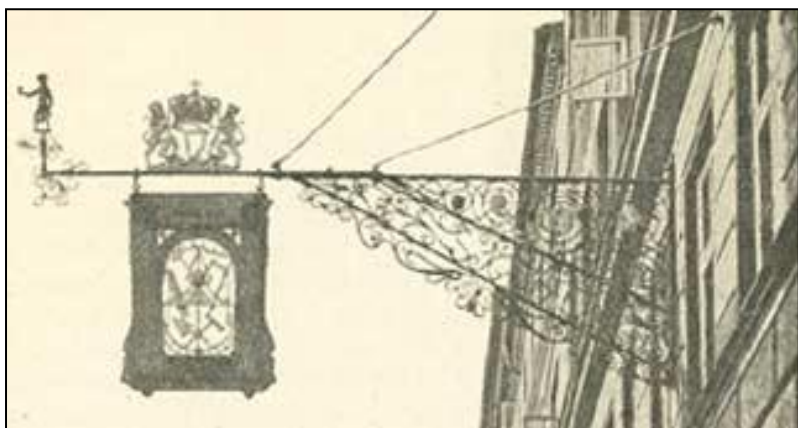
Også her måtte han besvare en række spørgsmål, inden han blev fremstillet for mester. Havde denne så brug for ham, kunne han gå i arbejde næste dag, ellers måtte han videre til næste værksted.

Var der nu ingen, der havde brug for ham, eller havde han straks ved sin ankomst erklæret, at han ikke ønskede arbejde i denne by, havde han lov til at opholde sig en nat i herberget og få et gratis måltid mad der, og når han næste dag drog af sted, fik han yderligere en geskænk (tysk: geschenck) udbetalt, som satte ham i stand til at vandre videre til næste by.

Var han virkelig "gemacht gesell", en under alle zünftens love og ceremonier indviet svend, tilkom der ham endogså i visse laug dobbelt geskænk, mens de svende, der holdt sig uden for broderskaberne, naturligvis havde sværere ved at klare sig og blev behængt med alle mulige øgenavne som f.eks. "Strohsnider" hos snedkerne.

Men geskænten var ingen almisse. Det var en ret, som hver vandrende svend havde fordring på ved hele den måde, hvorpå zünften havde sat vandringen i system.

Ryging strengt forbudt

Svendestiftelsen i Smedegade, København, med udhængt skilt fra 1739.

Endnu et vigtigt inventar i krostuen var det store pibebræt, der indtog en fremskudt stilling på væggen.

På en bestemt aften i ugen holdt oldgesellen "anfrag", dvs. han fremstillede den laugets nys optagne svend og spurgte, om der var nogen, der havde noget at sige ham på. Nogen særlig højtidelighed holdtes ellers

ikke i den anledning som i mesterlauget, da svendene jo ret hyppigt skiftede.

Fra denne dag måtte de så af deres lønning udrede de sædvanlige afgifter til fælleskassen: sygepenge (Krankestyr), vandpenge til geskænten og bøder for overtrædelser af Skråen (landsvedtægten, lovene).

Var det en fælleskro, måtte der passes godt på, at hvert laug behandledes med den ærbødighed, der tilkom det, for der var en ganske bestemt rangforordning blandt dem, som blev strengt overholdt.

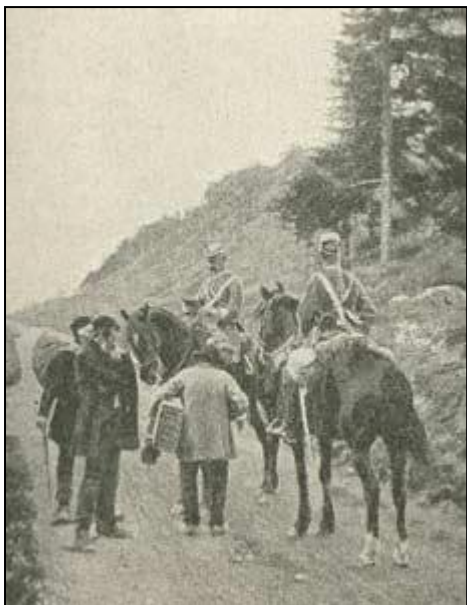
Også blandt svendene selv var der en rangforordning, hvori de ældste dannede et særligt aristokrati, der nok skulle vide at holde den yngre i ave.

De yngste kaldtes "Pibeungerne", fordi deres omgang med tobakspiben var af så ny dato, for i deres drengeår havde det været dem strengt forbudt at ryge. Havde de overtrådt dette forbud og var det blevet opdaget, at de røg i smug, kunne det komme dem dyrt at stå ved svendeindvielsen, hvor da overræktes dem en pibe, der var stoppet med hønsegødning og anden uhumskehed.

Pibeungerne måtte heller ikke blande sig i samtalen når "Krorødderne" talte.

Oprindelig kaldtes nemlig de ældste krorødder, som en hentydning til deres erfaringer på krolivets område. Men efterhånden gled denne betegnelse over til at kendetegne det pak, som år efter år fyldte kroerne med deres ubehagelige, skrydende og autoritetsnedbrydende snak.

Dovne arbejdere

Gendarmen undersøger rejsende håndværkersvendens vandreboøger. Maleri af Frans Heningsen.

Det blev sådan, at bestemmelserne om geskænk avlede et proletariat af dovne individer, der intet gad bestille.

En sådan svend, der altid var på vandring, behøvede jo kun at gå fra by til by og hæve sin geskænk, idet han ved anskningen erklærede, at der ikke var noget af det tilbudte arbejde, der passede ham. Der fremkom nemlig også til skade for laugene den bestemmelse, at en svend, der ikke ville modtage arbejde hos den første mester, der tilbød ham det, ikke måtte få arbejde hos andre mestre i den by.

Det bevirkede kun, at en svend af den omtalte art så hurtigt som muligt kunne vende tilbage til kroen og sin geskænk, efter at alle krav til ham dermed var opfyldt.

Han levede altså ganske på laugenes regning, og kneb det for ham, tiggede han sig lidt sammen dels fra kollegerne, dels under sin vandring hos bønderne, mens han på kroerne lod de unge give ud på sig, mod at han fortalte oplevelser fra sit rejseliv.

Den autoritet, som disse krørødder modarbejdede, var mestrenes og det ærlige arbejdes, derimod ikke zünftens.

Denne hævede de naturligvis til skyerne og understregede dens store betydning for håndværket (som de altså ikke selv brugte). Gennem dem fik hele zünften en for forholdet mellem mester og svend uheldig udformning, som bragte en løshed ind i håndværkets hidtil så faste former.

Disse "rødder" levede og døde på kroerne, de fyldte de unges ører med utidig snak, og skønt de selv stod uden for, var de medskabere og ophavsmænd til en række meningsløse strejker, der hverken havde økonomiske eller sociale grunde. Laugenes organisationstanke fik derved sit første grundskud.

Det smukke patriarkalske forhold mellem mester og svende, som havde bestået siden middelalderen, gik henimod 1750 sin opløsning i møde, selv om det først gik helt tabt i 1800'erne.

Mesteren

Håndværkssvende på valsen. Tegning af Nørretranders.

Svenden var ligesom drengen del af mesterens husstand, boede hos ham og spiste ved hans bord og betragtede i virkeligheden både mester og madammen som en far og mor. Kom han på gale veje, ja så reddede mester ham ud af kniben, og var det en særlig flink svend, betalte han måske også hans bøder af sin egen lomme.

Blev en svend syg, fik han sygepenge af svendeladen, men disse penge skyldtes meget ofte ret store indskud fra mesterens side. Ville mester gøre sig en glad aften på kroen, tog han ofte sine svende med sig, og trådte nogen dem for nær, var han også mand for at vise vedkommende til rette.

Svendeskråerne indeholdt naturligvis en række bestemmelser for forholdet til mestrene. Det var svenden forbudt at gøre vrøvl over maden, med mindre den virkelig var uspiselig. Men da man altid spiste ved fælles bord, faldt det naturligvis sjældent for. Desuden skulle han være hjemme i mesterens hus inden vægteren sang ti, men da man på den tid oftest gik i seng kl. 8-9, var det ikke så tidligt et tidspunkt på aftenen som nu.

Desuden begyndte arbejdet på værkstedet kl. 5 om morgenen, så gjaldt det om at få udsovet til den tid. Svendene havde dog en gammel ret til ikke at arbejde om mandagen, de holdt "blå mandag", men på den anden side var det under store bøder strengt forbudt af nogen som helst anden grund at gøre sig andre fridage i ugen end denne, og kl. 5 tirsdag morgen havde svenden at indfinde sig på værkstedet, og den mester, som ikke meldte ham til laugget, måtte selv betale bøde.

Skråen havde mange andre bestemmelser, der sigtede til at skabe en god tone blandt svendene og gøre dem ansete blandt folk. Mens læredrengen selvfølgelig strøg ned ad gaden med tøfler på fødderne og med skødskindet flagrende, måtte en svend under bødestraf ikke vise sig uden for mesterens hus uden frakke, halstørklæde og hat.

Giftede svende - Wiberkarle

En forligsmand fra gamle dage. Billedet viser strejkende tømrrersvende i 1794. Præsten ved Nikolaj Kirke i København søger at tale dem til rette. Øjensynlig vil svendene ikke høre på ham.

Der var nogle svende, der navnlig i de ældre tider ikke havde det godt, nemlig de, der havde giftet sig, de såkaldte "Wiberkarle". Dem blev der set ned på, og de måtte på værkstederne vige for de ugifte, ligesom de ikke fik geskænk, når de gik på vandring.

Der var tider, hvor de slet ikke tåltes i laugene, og hvor det udtrykkelig hed, at wiberkarle og soldater kun måtte tages i arbejde, når der ikke var laugsvende at få.

Efterhånden bedredes dog deres stilling, og nogle nåede endog særlige besgunstigelser, nemlig de, der havde ægtet ("befriet") en mesterdatter eller mesterenke og derefter nedsatte sig i byen. De fritog jo derved henholdsvis mestrene og laufet for forsørgelse af disse.

Var svenden blevet træt af vandringerne eller længtes han efter at sætte foden under eget bord, ansøgte han laugget i den by, hvor han ville slå sig ned, om tilladelse til som indledning at måtte sidde mestersvendeår. Dette gik oftest sådan til, at han bestyrede værkstedet for en mesterenke eller for en syg mester og derved godtgjorde sin duelighed.

Det var dog ofte sådan, at man kunne blive fri for disse mestersvendeår mod at give en afgift til mester, og mestersønner eller svigersønner var altid fritaget derfor.

I 1600 kunne man imidlertid ikke uden videre afbryde sin vandring, når man behagede det. De forskellige laug fastsatte visse år, hvor man *skulle* vandre, og så skulle man yderligere arbejde et år i byen, inden man gjorde sit mesterstykke. Men var dette ikke tilfredsstillende, måtte man ud at vandre igen.

Dette viser også, at man ved vandreårene netop søgte at få de unge evner underbygget ved det nye, de så og hørte rundt om.

Desværre faldt dette efterhånden bort, og i de små købstæder i Danmark blev det efterhånden sådan, at en dreng blev sat i lære, blev svend og senere mester uden nogen sinde at have stukket næsen uden for den lune hjemlige rede.

Dette var selvfølgelig heller ikke af det gode. Den, der ikke ser noget nyt, som ikke taler med andre og lærer at bruge sine øjne samtidig med fingrene, han bliver aldrig andet end en dusinhåndværker.

Nej, den frejdige svend, der virkelig havde mod på livet og lyst til at gøre dygtigt arbejde, han snørede nu og da sin randsel, tog "ærlig afsked med sin mester uden trods, i ædru tilstand og uden sidevåben", således som Skråen forlangte det, og drog ud for at se sig om.

Med sin "Ziegenhainer" i hånden, en forsoren og zünftig fyr med sang på læben og et muntert ord til pigerne var han en smuk repræsentant for sin tid og sit håndværk.

Han drog ud og bragte altid noget med hjem - oftest noget virkelig godt!

(Forfatter oplyst som: S)